

Насиров Т.Н., Жолдошов М.А.

1941–1945-ЖЫЛДАРДАГЫ КЫРГЫЗСТАНДЫН УКУКТУК ӨНҮГҮҮСҮНҮН НЕГИЗГИ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Насиров Т.Н., Жолдошов М.А.

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРАВОВОГО РАЗВИТИЯ КЫРГЫЗСТАНА В 1941–1945 гг.

T.N. Nasirov, M.A. Zholdoshev

MAJOR TRENDS OF LEGAL DEVELOPMENT IN KYRGYZSTAN In 1941–1945.

УДК: 347.12(575.12)

Макалада, улуу Ата Мекендик согуш жылдарындагы жалпы укуктук абал көрсөтүлүп, Кыргызстандагы укуктук өзгөрүүлөрдүн багыттары чагылдырылган.

Негизги сөздөр: *укуктук өнүгүү, тенденция, жобо, принцип, негиз.*

В статье отражается общее правовое положение и направление правового развития Кыргызстана в годы Великой отечественной войны.

Ключевые слова: *правовое развитие, тенденция, положение, принцип, основы.*

The article reflects the General legal position and direction of development of Kyrgyzstan during the Great Patriotic war.

Key words: *legal development, trend, the situation, the principle of the basics.*

5-декабрь 1936-жылы Советтердин жалпы союздук VIII съездинде СССРдин жаңы Конституциясы бекитилген. Бул жаңыдан түзүлгөн мамлекеттин укуктук системасынын калыптануусундагы негизги акт болуп саналган. Конституциянын 15-беренесине ылайык, Республикалар союздун курамынан чыгуу жана кээ бир өз алдынчалык укуктарга ээ болгон. Бирок, иш жүзүндө бийлик толугу менен борбордук органдардын колунда калган. Башка Республикалардын мыйзамдары союздун мыйзамдарына дал келбесе, союздун мыйзамдары колдонулган²⁸. Демек, жалпы СССРдин анын ичинде Кыргыз ССРинин мамлекеттик жана укуктук түзүлүшү XX кылымдын 30-чу жылдарында бирдей калыптанган.

1941-жылы Улуу Ата Мекендик согуштун башталуусу менен, өзгөчө кырдаалдарда түзүлгөн органдардын, институттардын укуктук жөнгө салуудагы таасири күчөгөн. Борборлоштурууга жол берилип, жарандык укуктук ыкмалардын чөйрөсү таарып, административтик ыкмалардын орду кеңейген. Өзгөчө кырдаал шарттарында, аскердик органдардын ыйгарым укуктары барган сайын көбөйүп олтурган. Мамлекеттик аткаруу органдарына согушка чейин дагы, согуштан кийин дагы мынчалык укук берилген эмес. Бул жылдары СССРдин мамлекеттик-

укуктук өнүгүүсүнүн негизги тенденциялары төмөнкүлөр болгон²⁹:

- элдик чарбачылыкты башкарууну борборлоштуруу;
- аткаруу органдарынын ордун жогорулатуу;
- өкүлчүлүк органдарынын ишмердүүлүк чөйрөсүн таарытуу.

Согушта женишке жетүү үчүн, маанилүү чечимдерди оперативдүү чыгарууну камсыздоо максатында Мамлекеттик коргоо комитети (МКК) түзүлгөн. МКК бардык мамлекеттик органдар (Жогорку Советтин Президиуму, Эл Комиссарлар совети ж.б.) аркылуу иш алып барган. Мамлекет толугу менен пландык нормага өткөн. Жылдык пландар мындай турсун, кварталдык, айлык жада калса декадалык пландар ишке кирген.

Кыргыз ССРинде дагы жогорку көрүнүштөгү абал өкүм сүргөн. Ошол советтик жалпы укуктук кырдаалдан алып, Кыргызстандагы 1941–1945-жылдардагы укуктук өзгөрүүнүн тенденцияларына токтолуп өтсөк.

Жарандык укукта чарба тартибин бекемдөө максатында өзгөрүүлөр болуп өткөн. Себеби: армияны зарыл болгон азык-түлүк менен камсыздоо ишмердүүлүктүн негизги багыты болуп, ага бекем тартип менен гана жетүү мүмкүн болчу. Максаттуу пайдалануу принцибине таянып мүлктүк фонддор системасы түзүлгөн. Келишимдик укуктук мамилелерге чектөөлөр киргизилип, милдеттенмелер пландын негизинде жүктөлгөн тапшырмалар аркылуу келип чыккан. Согуш мезгилинин талабы ири ишканаларды дагы келишимсиз иштөөгө мажбур кылган. Мыйзамдын нормасы келишимди талап кылган учурларда да, административдик актылардын күчү менен милдеттенмелер жүктөлүп, иш жүзүнө ашып турган. Мекеме ишканалардын ортосунда соода-сатык келишими жөнөкөй мүлктү өткөрүп берүү менен алмашкан. Подряд келишиминин тартиби, документациясы жөнөкөйлөштүрүлгөн. Мамлекеттик мекемелердин ортосундагы келишимдин суммасы 10000 (он миң) рублден ашкан учурда ачык баалашуу (публичные торги) жолу менен ишке

²⁸ СССРдин Конституциясы. 20-берене, – М., 05. 12. 1936. (1978-жылы жаңы К. кабыл алынган).

²⁹ Борубашев Б.И., Галиева З.И., История государства и права КР. Курс лекций. – Б., 2003. 202-б.

ашуусу шарт болгон³⁰. Ошондой эле, мамлекеттик бюджет карамагындагы ишканалар келишим түзсө, тиешелүү ведомстволордун, элдик финансы комиссиясынын макулдугун алуу милдеттендирилген. Согуш жылдарында бул шарттар сакталган эмес.

Эмгек укугундагы өзгөрүүлөр дагы, өлкөнү жана армияны азык-түлүк менен камсыздоо зарылдыгынан келип чыккан. Эмгек тартибин чыңдоо аркылуу, бардык эмгекке жарамдуу колхозчулардын эмгек күндөрүнүн минимуму (минимум трудовой) узарган. Кыргызстандын пахта өндүрүүчү райондорунда 150 күн башка райондорунда 120 күн. 12 жаштан 16 жашка чейинки курактагы балдарды эмгек китепчелерин ыйгаруу аркылуу, жылына 50 эмгек күнүн милдеттендирген. Мындан сырткары, түрдүү нормалар орнотулуп, аларды жүйөлүү себепсиз аткарбаган учурда, иши элдик сотко (1-инстанциядагы сот) өткөрүлүп, эмгек акысынын 25 пайызын колхоздун пайдасына чегерүү менен, 6 айга чейин оңдоо иштерине (исправительные работы) тартылган³¹. Норманы аткарбаган жумушчуну элдик сотко өткөрбөгөн колхоз жетекчисине дагы кылмыш жаза жоопкерчилиги каралган. Ал учурда КССРдин сот системасы, элдик соттордон жана көзөмөлдөөчү инстанция катары Башкы соттон, ошондой эле аскер трибуналдарынан турган³². Андан сырткары совнарком жана жергиликтүү аткаруу комитеттерине айыл чарба жумуштары үчүн төмөнкү катмардагы калкты мобилизациялоо укугу берилген³³:

– Толук эмес жана толук орто билим берүү мектептеринин 6 – 10-класстарынын окуучуларын;

– Өндүрүш жана транспорт ишканаларында эмгектенбеген эмгекке жарамдуу калкты;

– Техникумдардын жана ЖОЖдордун бүтүрүүчү курстарынан башка бардык студенттерин.

Ал эми мобилизациядан 8-жашка чейин курактагы балдары бар аялдар бошотулган, эгерде, балдарын карай турган эч ким жок болсо.

КССРдин Эл Комиссарлар совети (Совнарком) 23-сентябрь 1941-жылы «колхоз мирабдары жөнүндө» жобону бекиткен. Колхоз мирабы эң мыкты сугатчылардын ичинен жалпы чогулушта шайланган. Ал төмөнкү функцияларга ээ болгон:

– колхоздун суу чарбасын жетектеген;

– каналдарды курууну жана суу чарба курулуштарын көзөмөл кылган;

– колхоздун каналдарынын, көпүрөлөрүнүн оңдоп-түзөтүүлөрүнө жооп берген;

– сугат иштерине керектүү сууларды пайдаланууну көзөмөлгө алган. Жөнөкөй эле эреже бузуулар үчүн кылмыш-жаза жоопкерчилиги каралган.

Мурас укугунда өзгөрүүлөр болгон. Мыйзам боюнча мураскорлордун кезеги көбөйгөн. Буга чейин кошулбаган ата-эне, бир туугандары мураскорлор тизмегине киргизилген. Мыйзам боюнча мураскорлордун кезектик катары түзүлгөн – биринчи балдары таанылган (багып алынган балдары дагы кошулган), экинчи кезекте жубайы жана жумушка жарамсыз ата-энеси, алар жок болгон учурда, үчүнчү болуп бир туугандары. Ал эми бул өзгөрүүлөргө чейин мыйзам төмөнкү шарттарды камтыган³⁴:

– мыйзам боюнча мураскер болуп, балдары, неберелери, чөбөрөлөрү ошондой эле, бир жылдан ашык мурас калтыруучунун камкордугунда болгон эмгекке жарамсыз жактар чыга алышкан;

– мурас калтыруучунун мүлкү мураскерлерге тең бөлүнүп берилген;

Демек, ата-энеси, жубайы, бир туугандар мураскорлордун тизмегине кошулуп, кезектеп мүлккө ээ болуу принциби киргизилген.

Тартип болбосо жеңишке жетүү мүмкүн эмес. Муну терең түшүнгөн Совет өкмөтү кылмыш-жаза укугунда чоң өзгөрүүлөрдү киргизген. Согуш башталган күндөн тартып, согуштук абал киргизилген. Ошондуктан, жасалган кылмыштарга согуштук абал оордотуучу жагдайды кошуп турган. 1941-жылы СССРдин ЖС Президиумунун Указы менен, согуш мезгилинде элдин тынчын алган жалган ушактарды таркатуу үчүн 5-жылга чейин түрмөгө камоо жазасы белгиленген. 1943-жылдын апрель айынан фашисттик кылмышкерлерге жана алардын көмөкчүлөрүнө өлүм жазасы киргизилген. Абдан көп жаңы кылмыш курамдары пайда болгон. Мисалы: аскердик өндүрүштүк ишканалардын, ошондой эле эвакуацияланган ишканалардын жана башка аскердик өндүрүштү камсыз кылган ишканалардын кызматчыларынын өз алдынча жумуш ордун таштап кетүүсү дезертирлик катары бааланып, аскер трибуналдарына өткөрүлгөн³⁵. Мындай кылмыштын жазасы 5 жылдан 8 жылга чейин эркиндигинен ажыратуу болгон. 24-январь 1942-жылы Мамлекеттик коргоо комитетинин «Аскерге милдеттүүлөрдүн кыймыл тартиби жана аскердик каттоодон баш тарткандар менен күрөшүү чаралары жөнүндө» буйругу чыккан. Ага ылайык:

– аскерге милдеттүүлөр жергиликтүү аскер комиссарларынын уруксатысыз каттоодо турган райондон чыгып кетүүгө тыюу салынган;

– каттоодон чыккан учурда, барган жеринде 10 күндүн ичинде кайрадан каттоого турууга милдеттендирилген;

³⁰ СССРдин ВКП(б) БК, СССРдин ЭКС. «Мамлекеттик подряд жана жеткирүү жөнүндө» жобосу – М., 11. 05. 1927.

³¹ СССРдин ВКП(б) БК, СССРдин ЭКС «Колхозчулар үчүн милдеттүү эмгек күнүн жогорулатуу жөнүндө» токтому. – М., 13. 04. 1942. № 508.

³² Борубашев Б.И., Галиева З.И., История государства и права КР. Курс лекций. – Б., 2003. 199-Б.

³³ СССРдин ВКП(б) БК, СССРдин ЭКС «МТС жана колхоздорго жумушка эмгекке жарамдуу шаардын жана жергиликтүү калкты мобилизациялоо жөнүндө» токтому. – М., 13. 04. 1942. №507

³⁴ РСФСРдин Жарандык кодекси. 418–420-бет.– М., 31. 10. 1922.

³⁵ СССРдин ЖС президиумунун «Аскер өндүрүш ишканалардын жумушчулары жана кызматкерлеринин өз алдынча жумуштан кетүүсү үчүн жоопкерчилик жөнүндө» указы. – М., 26.12.1941.

– камактан бошотулгандарды жергиликтүү каттоосу (прописка) кайсыл аймак болгонуна карабастан, учурда жайгашкан аймакта аскердик каттоого алуу каралган;

– ооруканалардан жана ден соолукту калыбына келтирүү жайларынан чыккан аскерге милдеттүүлөр дагы каттоого туруусу шартталган. Аларды көзөмөлдөө үчүн, жергиликтүү аскер комиссарлары НКВД органдары менен биргеликте мезгил-мезгили менен документтерди текшерүүнү уюштуруп турушкан. Эгерде, каттоо эрежелерин бузган болсо, кылмыш-жаза кодексинин дезертирлик беренеси менен жазага тартуу каралган. Өз алдынча аскер бөлүгүн таштап кетүү, себепсиз аскер кызматына келбей коюу, аскердик абал учурунда чакырыктан же кызматтан качуу (уклонение) 3 жылдан эркиндигинен ажыратуудан тартып, социалдык коргоонун жогорку чарасы - атууга чейин жаза чара колдонулган¹.

Согуш жылдары тылдагы тартип дагы аскердегидей мааниге ээ болгон. Кыргызстанда айыл чарбачылык алдыда тургандыктан, колхоздордо ишмердүүлүк катуу көзөмөлгө алынган. 24-январь 1942-жылы КССРдин Элдик комиссарлар совети «Айыл чарба сууларын пайдалануу, ирригациялык-мелиоративдик фонддорду өнүктүрүү жана коргоо жөнүндө» жобо бекиткен. Ага ылайык, төмөнкү аракеттер кылмыш деп таанылган:

– сугатка багытталган сууну өз билемдик менен ээлеп алуу;

– өз билемдик менен жаңы каналдарды куруу жана белгиленбеген жерлерге суу чыгаруу;

– каналдарды бузуу жана талкалоо, суу курулуштарын, каналдарды өз билемдик менен ачуу же жабуу;

– гидротехникалык курулуштарды бузуу ошондой эле дамба, платиналардын пайдалануу эрежелерин бузуунун башка формалары.

Аталган аракеттерди жасоо кылмыш жаза жоопкерчилигине тартуу менен коштолгон.

Кыргызстандын согуш жылдардагы укуктук өнүгүүсү, РСФСР менен тыгыз байланышта болгон. Согуштук кырдаалга байланыштуу, душмандын үстүнөн жеңиш, адам укуктарын коргоого караганда алдынкы орунда турган. Ошондуктан, мыйзамдардын өнүгүү багытында катаалдык байкалат. Андан сырткары, укук чыгарууда аткаруу органдарынын орду жогорулап, өкүлчүлүк органдарынын абалы төмөндөгөнүн белгилеп өттүк.

Колдонулган ченемдик укуктук актылар:

1. СССРдин Конституциясы. – М., 05. 12. 1936 (күчүн жоготкон).
2. РСФСРдин Кылмыш-жаза кодекси. – М., 22.11. 1926 (күчүн жоготкон).
3. РСФСРдин Жарандык кодекси – М., 31. 10. 1922. (күчүн жоготкон)
4. СССРдин ВКП(б) БК, СССРдин ЭКС. «Мамлекеттик подряд жана жеткирүү жөнүндө» жобо. – М., 11. 05. 1927. (күчүн жоготкон).
5. СССРдин ЖС президиумунун «Аскер өндүрүш ишканалардын жумушчулары жана кызматкерлеринин өз алдынча жумуштан кетүүсү үчүн жоопкерчилик жөнүндө» указы. 26.12.1941. (күчүн жоготкон).
6. СССРдин ВКП(б) БК, СССРдин ЭКС «Колхозчулар үчүн милдеттүү эмгек күнүн жогорулатуу жөнүндө» токтому. – М., 13. 04. 1942. №508 (күчүн жоготкон).
7. СССРдин ВКП(б) БК, СССРдин ЭКС «МТС жана колхоздорго жумушка шаар жана жергиликтүү эмгекке жарамдуу калкты мобилизациялоо жөнүндө» токтому. – М., 13. 04. 1942. №507 (күчүн жоготкон).

Адабияттар:

1. Борубашев Б.И., Галиева З.И., История государства и права КР. Курс лекций. – Б., 2003.

¹ РСФСРдин кылмыш-жаза кодекси. 193–9., 193–10., 193–10а. – беренелери. – М., 22. 11. 1926.

Рецензент:

кандидат исторических наук Маматов А.